Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-413-3
9 786255 764133
iz.com.tr
/izyayincilik
1458

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1452
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-413-3
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

MUHAMMED b. ABDÜLBÂKĪ ZÜRKĀNÎ (ö. 1122/1710)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortamı

Mâlikî fakihi ve muhaddis olarak bilinen Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdulbâkī b. Yûsuf ez-Zürkānî (محمّد بن عبد الباقي الزرقاني), 1055/1645'te Kahire'de doğdu ve aslen Aşağı Mısır'daki Menûfiye vilâyetinin Zürkān köyünden olsa da Kahire'de yetişti. Mâlikî fakihi olan babası ve ilk hocası Abdülbâkī b. Yûsuf (ö.1099/1688), Mâlikî fakihi, muhaddis ve mutasavvıf olan Nûreddin el-Üchûrî (ö.1066/1656), Muhammed el-Bâbilî (ö.1077/1666), Şâfiî fakihi Nûreddin eş-Şebrâmellisî (ö.1087/1676), Muhammed b. Abdullah el-Haraşî (ö.1101/1690) gibi âlimlerden ders aldı.[2] Babasından sonra en çok faydalandığı hocası kendisine muîdlik yaptığı Şebrâmellisî'dir. Zürkānî'nin öğrenim için Kahire dışında bir yere gittiği bilinmemektedir. Eğitimini tamamladıktan sonra babası gibi Ezher'de görev aldı ve hayatının sonuna kadar fıkıh ve hadis dersleri okuttu.

Kaynaklarda hâfız, müctehid, muhaddis, ilmiyle amil bir şahsiyet olarak tanımlanan Zürkānî'nin öğrencileri arasında Muhammed b. Halîl el-Aclûnî (ö.1148/1735), Abdullah b. Muhammed eş-Şebrâvî (ö.1171/1758), Muhammed Zeytûne et-Tûnisî, İbnu't-Tayyib eş-Şarkī (ö.1170/1756), Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî el-Büleydî (ö.1176/1763), Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Sekkât, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Mustafa es-Sabbâğ el-İskenderî, Muhammed b. Ahmed el-Aşmâvî sayılabilir.[3]

---

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

2 M. Halîl el-Murâdî, *Silku'd-dürer fî aʿyâni'l-ḳarni'ş-şânî ʿaşer*, (Kahire: Daru'l-kitabi'l-İslamî, ts.), 4/32-33; Hayreddin ez-Ziriklî, el-*Aʿlâm: Ḳāmûsü terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah, 15. Bsk., (Beyrut: Daru'l-ilm lil-melayin, 2002), 6/184.

3 Muhammed b. Muhammed Mahlûf, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî ṭabaḳāti'l-Mâlikiyye*, talik: Abdulmecid Hayali, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2003), 1/460; Ömer Rızâ Kehhâle, *Muʿcemu'l-müʾellifîn: Terâcimü muṣannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye*, 1. Bsk., (Beyrut: Mües-

Zürkânî daha çok hadis ve siyer alanında eser vermiştir. Bir müellifin hem eser verdiği alanlar hem de üzerinde şerh yaptığı çalışmalar onun fikir dünyası ve tefekkür tarzını da gösterir. Baktığımız zaman onun, Malik'in "el-Muvatta"sına, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (ö.923/1517) Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyetine dair efsanevî nitelikteki eseri "el-Mevâhibu'l-Ledünniyye"ye, Ömer b. Muhammed ed-Dımaşkī Beykūnî'nin (ö.1080/1669?) hadis usulüne dair manzum risâlesi "el-Beykūniyye"ye şerh yazdığı ve Şemseddin es-Sehâvî'nin (ö.902/1497) halk arasında meşhur olan hadisleri (sıhhat derecesini atlayarak) topladığı eseri "el-Makāsıdu'l-Hasene" üzerine biri büyük, diğeri küçük iki muhtasar yazdığını görmekteyiz. Onun hem üzerinde çalıştığı kaynaklar hem de dolayımlarında yazdığı şerhlerin muhtevasından anlaşılan Zürkânî'nin analitik bir zihniyete sahip olmak yerine, çeşitli batıl inanç ve mitolojileri de barındıran halk dindarlığı zemininde durduğu anlaşılmaktadır.

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

1. *Şerḥu'l-Muvaṭṭaʾ* (Ebhecu'l-mesâlik bi-şerḥi Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik/أبهج المسالك بشرح موطأ الإمام مالك). el-Muvaṭṭaʾın önemli şerhlerinden biri olup birçok defa basılmıştır. Müellifin belirttiğine göre eser 1109-1112 yılları arasında kaleme alınmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1449) Buhârî şerhini örnek alan Zürkânî eserini eğitim amaçlı kullanılmak üzere orta hacimde yazmıştır. Müellifin zengin bir kaynakçaya dayandığı, V-VI. (XI-XII.) yüzyıl hadis şerhlerine ve Memlükler döneminin hadis literatürüne vâkıf olduğu görülmektedir. Temel kaynakları arasında meşhur sıhah ve sünenlerle musanneflerin yanı sıra Sünnî geleneğin itibar ettiği diğer hadis kitapları ile dil ve garîbu'l-hadîs kitapları, meşhur tefsirler ve çeşitli fıkıh usulü eserleri bulunmaktadır.[4]

2. *Muḫtaṣaru'l-Maḳāṣıdi'l-ḥasene* (مختصر المقاصد الحسنة). Zürkânî, Sehâvî'nin halk arasında meşhur olan hadislerle ilgili eseri üzerine biri büyük, diğeri onun özeti şeklinde küçük hacimli iki ihtisar çalışması yapmıştır. Bazı kütüphane kayıtlarında *Ḥüsnü leʾâli'd-dürer bi-îcâzi'l-Muḫtaṣar* adıyla da kaydedilen küçük hacimli ihtisar, basılmıştır, büyüğü hakkında ise bilgi

sesetu'r-risale 1414/1993), 3/383; Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr el-Kettânî, *Fihrisu'l-fehâris ve'l-eṯbât ve muʿcemu'l-meʿâcim ve'l-meşîḫât ve'l-müselselât*, nşr. İhsan Abbas, 2. Bsk., (Beyrut: Daru'l-ğarbi'1-İslami, 1402/1982), 1/456-457.

4 Öte yandan Cemâat-i Teblîğ'in ileri gelenlerinden, Hindistanlı âlim Muhammed Zekeriyyâ Kandehlevî'nin (1898-1982) *Evcezu'l-mesâlik* adlı el-Muvaṭṭaʾ şerhini kaleme alırken başvurduğu temel kaynaklar arasında Zürkânî'nin bu eseri de vardır. Ayrıca Zürkânî'nin *el-Muvaṭṭa* şerhine Islah yanlısı olarak bilinen Faslı fıkıh âlimi Muhammed b. Medenî Kennûn (ö.1302/1885) bir muhtasar yazmıştır.

bulunmamaktadır. Eserde farklı lafızlarla tekrarlanan rivayetlerden birini tercih eden Zürkānî, *el-Maḳāṣıdu'l-ḥasene*'de yer almayan bazı ilâveler yapmıştır. En önemli katkılarından biri de her rivayetin sıhhatine dair notlar eklemesidir.

3. *Şerḥu'l-Manẓûmeti'l-Beyḳūniyye fî muṣṭalaḥi'l-ḥadîṯ* (شرح المنظومة البيقونية في مصطلح الحديث). el-Beykūnî'nin hadis usulüne dair otuz dört beyitlik eserinin şerhidir. Atıyyetullah b. Atıyye el-Üchûrî (ö.1190/1776) bu şerh üzerine bir hâşiye yazmıştır. İkisi de basılmış durumdadır.

4. *Şerḥu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*/ شرح الزرقاني على المواهب اللدنية (İşrâḳu meşâbîḥi's-sîreti'n-nebeviyye bi-mezci esrâri'l-Mevâhibi'l-ledünniyye/ إشراق مصابيح السيرة النبوية بمزج أسرار المواهب اللدنية). Kastallânî'nin meşhur eserinin şerhi olup birçok defa basılmıştır. Fas Alevî sultanı Mevlây Süleyman ile Şemseddin Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî'nin bu esere birer hâşiye yazdığı kaydedilir. Zürkānî eserini 1117/1705'te tamamladığını, henüz tamamlanmadan eserin meşhur olduğunu ve nüshalarının yayıldığını söyler.

5. *el-ʿUḳūdu'l-cevheriyye li-ḥalli esʾileti'l-Maġribiyye* (العقود الجوهرية لحل أسئلة المغربية): el-Esʾiletu'l-muḥayyire ḥavle'd-dünyâ ve'l-âḫire. Zürkānî'ye manzum halde sorulan elli üç soruya verdiği cevaplardan oluşur.

6. *Risâle fi's-sebʿa elleẕîne yuẓilluhümüllāh yevme'l-ḳıyâme yevme lâ ẓılle illâ ẓılluhû*/ رسالة في السبعة الذين يظلهم الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله (Muḫtaṣaru'l-Ḫıṣâli'l-mûcibe li'ẕ-ẓılâl). Sehâvî'nin *el-Ḫıṣâlu'l-mûcibe li'ẕ-ẓılâl* (الخصال الموجبة للظلال) adlı eserinin bazı önemli ilâvelerle yapılmış ihtisarıdır. Zürkānî ayrıca farklı rivayetlerde zikredilen doksan dört hasleti şiir halinde özetlemiştir.

7. *Şerḥu's-Sevâdi'l-aʿẓam* (شرح السواد الأعظم). Hakîm es-Semerkandî'nin (ö.342/953) akaidle ilgili eserinin şerhidir. Zürkānî'nin bunların dışında hadisle ilgili *Vüṣûlu'l-emânî* adlı bir eserle küçük bir "sebet"inin bulunduğu nakledilir.[5]

Hakkındaki Çalışmalar: DİA maddesi ve Ahmet Güner'in Hacı Musa Bağcı danışmanlığında Dicle Üniversitesi Hadis Bilim Dalı'nda "Muhammed bin Abdilbaki ez-Zürkani, Hadisçiliği ve Şerh Metodu" adıyla doktora tezi hazırlamakta olduğu kaydı dışında hakkında yazılmış herhangi bir çalışmaya denk gelmedik.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Zürkānî'nin düşünce dünyası fıkhî olarak Malikî mezhebine mensubiyeti haricinde daha ziyade sûfî geleneğin geliştirdiği felsefî perspektifle meş-

5 Tuncay Başoğlu, "Zürkānî, Muhammed b. Abdülbâkī", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 2013), 44/580.

budur. Fikriyatını bu alanı temsil eden çeşitli eserlerden edinmiş ve böylesi eserler üzerinde geniş şerh ve haşiyeler yazmakla meşgul olmuştur. Bu manada Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*'te hadis kaynaklarında hangi muhaddisin hangi rivayet ile nübüvvet mührünü neye benzeterek rivayet ettiğini sıralamıştır. Zürkânî bunları sıralarken Tirmîzî'deki rivayette -mühür denilen- güvercin yumurtasına benzetildiğini söyledikten sonra nübüvvet mührünün bâtınında "Allahu vahdehû lâ şerîke leh, zâhirinde ise Sen mansûr kılındığın şeye yöneleceksin" diye yazıldığını da aktarır.[6] Nejla Ceyhan'ın ilgili çalışmasında ifade ettiği gibi "Ancak bu rivayet münferittir. Ve bir benin üzerinde bu ibarenin nasıl yer alacağı hususu anlaşılır değildir."[7] Ne var ki böylesi muhakeme ve muhasebelerin Zürkânî'nin pek de gündeminde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Zira onun, tarihin Îsâ'sı ile Kilise'nin/imanın (İncil'in) Îsâ'sının farklı olduğu ve Hıristiyan halk muhayyilesinde ütopik/mitolojik bir peygamber tasavvuru oluştu(ruldu)ğu gerçekliğini andırırcasına Kur'an'daki peygamber tasavvurundan ve tarihte yaşayandan farklı, halk inancına yerleşmiş popüler (örnek alınması mümkün olmayan) bir peygamber tasavvurunu abartılı ifadelerle yaymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Görebildiğimiz çalışmalarda Zürkânî'nin Mâlikî olan fıkhî mezhebi dışında Eş'arî olduğuna ilişkin geniş bir kayda rastlayamadık. Mamafih Abdullah Muallim 'Abd'in "Eş'arîlerin Tabakalarında Parlayan Yıldızlar"[8] adlı çalışmasında Eş'arî aidiyetle anılmasının yanı sıra Zürkânî'nin eserlerinde Eş'arîliğe ve mensuplarına atıflar[9] ile muhtelif konularda onları refere ettiğine dair tespit ettiğimiz kayıtlar bulunmaktadır. Dahası göre bildiğimiz kada-

6 Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf Zürkânî, *Şerhu'l-allame ez-Zürkânî ala'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, tsh. Muhammed Abdülaziz el-Halidî, (Beyrut: Dârü-l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/289, 290-293. Nejla Ceyhan Zürkânî diyor ama aslında ana metnin yazarı Kastallânî'dir, diyen Zürkânî ise şerh ediyor.

7 Nejla Ceyhan, "Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü", ATEBE Dergisi, 6 (2021), 61, 67. Her nedense Ceyhan, "Klasik İslam Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü" adlı yüksek lisans tezinin matbu nüshasında bu soruları sormaz. Bkz. *Nübüvvet Mührü*, (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2020), 50.

8 Abdullah Muallim 'Abd ('Ad), *el-Budur'z-zahretu fi Tabakatu'l-Eşa'ireti* (البدور الزاهرة في طبقات الأشاعرة), 1. bsk., (1429), 273.

9 Muhammed b. Abdülbâkî Zürkânî, *Şerḥu'z-Zürkânî ala'l-Muvaṭṭai'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, (Kahire: Daru'l-hadis, 1432/2011), 2/117, 263, 4/321; Zürkânî, *Şerhu'l-allame ez-Zürkânî ala'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, 1/117, 294, 323-324, 332, 338, 2/363-364, 3/71, 206, 4/269, 290, 5/168, 6/301, 531-532, 7/460, 8/233, 245, 300, 9/313, 438.

rıyla *Şerhu'l-Mevâhib*'te Eş'arîliği Ehlisünnet ile eşitlemektedir.[10] Dolayısıyla yazdığı akaidle ilgili *Şerḥu's-Sevâdi'l-aʿẓam*, Mâturîdî olan es-Semerkandî'nin eseri ve Mâturîdîlere atıfları[11] olsa da Eş'arîliğe mensup olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinde Mu'tezile ve Şîa'ya eleştirinin ötesinde dışlayıcı bir üslup kullandığını da not etmek icap etmektedir.

Zürkānî'nin *Şerḥu'l-Muvaṭṭa* ve *Şerhu'l-Mevâhib*'inde sûfîler ile tasavvufa çeşitli atıfları[12] da bulunmaktadır. Bu atıflarında gulat diye niteledikleri hariç sûfîleri umumiyetle takdir etmekte, fikirlerine değer vermektedir. Bunlar arasında özellikle de felsefî tasavvufun sembol isimlerini yâd etmekte ve onların açıklamalarına geniş alan açmaktadır. Dolayısıyla Zürkānî'nin esasen tasavvuf mezhebine[13] olan bağlılık ve aidiyetinin daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bilineceği üzere tasavvuf da her ne kadar klasik ve günümüz mezhepler tarihi kaynaklarının geneli[14] onlara bir mezhep statüsünde[15]

10 Zürkānî, *Şerhu'l-allame ez-Zürkānî ala'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, 1/88, 8/243, 12/430.

11 Zürkānî, *Şerhu'l-allame ez-Zürkānî ala'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, 8/312, 9/313, 10/154.

12 Zürkānî, *Şerḥu'z-Zürkānî ala'l-Muvaṭṭai'l-İmâm Mâlik*, 1/250, 2/201, 265, 4/367, 575, 590; Zürkānî, *Şerhu'l-allame ez-Zürkānî ala'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, 1/7, 13, 30, 33, 37, 39, 65, 84, 108, 111, 115, 194, 262, 264, 293, 425, 490, 493, 495, 2/188, 282, 3/179, 4/169-170, 186, 277, 282, 371, 5/226, 370, 377, 445, 6/8, 95, 125-126, 128-129, 276, 284, 451, 548, 7/122, 281, 292, 302, 304, 386, 401, 479-480, 8/16, 61, 71, 117-118, 136, 221, 225, 260-263, 304, 501, 9/11, 68, 86, 87, 91, 131, 165, 360, 507, 10/188, 407, 447, 11/203, 249, 289, 12/46, 61, 65-66, 376, 424.

13 Mustafa Akman, "İtikadî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, (2022), 345; Mustafa Akman, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 190-191; Mustafa Akman, "Bekir Topaloğlu'nun Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri", *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, I/8 (2025), 36-49.

14 "Şunu bilin ki İslam ümmetinin fırkalarını yazanlar Sûfiyye'yi zikretmemişlerdir. Bu bir hatadır." Fahreddîn er-Râzî, "İtikâdâtu Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn", çev. Faruk Sancar, *Din Bilimleri Dergisi*, IX/2, (2009), 262; Faruk Sancar, "İtikadatu Firaki'l-Muslimin ve'l-Müşrikin ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları Dergisi* [Kader], VII/1, (2009), 141-142. "İnanç ve düşünce ekollerinin tanıtıldığı "fırak edebiyâtı" diyebileceğimiz itikâdî mezhepler tarihi kitaplarında, sûfîler, ne bir düşünce ne de itikadî ekol olarak yer alır. Nitekim Fahreddin er-Râzî, İ'tikâdâtü fıraki'l müslimîn ve'l-müşrikîn adlı eserinde "İslâm ümmetinin fırkalarını yazanlar, sûfîyyeyi zikretmemişlerdir." Cağfer Karadaş, "Sûfî İtikadınının Dönemleri", *Marife Dergisi*, 1/2, (2001), 60. Ayrıca bkz. Ebû'l-Ferec İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, (Mısır: Mektebetu't-ticariyye'l-kubra (Matbaatu'r-rahmaniyye), 1348/1930), 260-264; Ebu'l-Fazl es-Seksekî, *el-Burhân fî maʿrifeti ʿaḳâidi ehli'l-edyân*, thk. Bessâm Alî Selâme el-Amûş, (Zerka/Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1417/1996), 14, 101-105; Ali Çoban, "Mihnet Dönemi Sûfîliğinde Savunma Amaçlı Akâid Yazıcılığı: XVII. Yüzyıl Osmanlı'sında İki Sûfî İki Eser", *Tasavvuf Dergisi*, 36, (2015), 23-24.

15 Necmettin Ömer Nesefî (ö.537/1142) sadece sûfîye fırkalarına yer verdiği bir risale kalemle almış ve burada yirmi iki sûfî fırka sıralamıştır. Nesefî tanıttığı fırkaları değerlendirip haklarında dinî açıdan hüküm verirken şöyle demiştir: Bu fırkalardan sadece biri İslamî esasla-

yer açmaz, onları da öteki algı- anlayış ve yapılar (mezhepler) gibi anlatılarına konu etmezlerse de sûfîlik ve tasavvufun da aynen onlar gibi bir mezhep olduğu[16] ortadadır. Nitekim tasavvuf da Mu'tezile, Şîa veya Eş'arîlik, Selefîlik gibi Müslümanların başlatıp geliştirdiği ve zamanla felsefî/kültürel etkileşimle veya konjonktür çerçevesinde değiştiği ve bu meyanda ıslaha muhtaç hale geldiği malumdur. Dolayısıyla tasavvufu da bu bağlamda değerlendirmeli ve ona yönelik eleştirilerin de metanetle karşılanması gerekmektedir. Bu açıdan baktığımızda Zürkânî'nin de bu mezheple irtibat ve iltisakının olduğu ve eklektik biçimde Eş'arîlik ile sûfîlik paradigmalarını birlikte benimsediği anlaşılmaktadır.

Öte yandan Nesefî aḳā'idi'nin ilk şârihi olan Sa'deddîn et-Teftâzânî (ö.792/1390), yazdığı şerhte metnin sahibini açıkça Ömer en-Nesefî (ö.537/1142) şeklinde kayıtlamış, sonraki süreçte genel anlamda buna bir itiraz da vaki olmamıştır. Böylelikle adı anılan zat eserin yazarı olarak kanıksanmışken bilindiği kadarıyla -artık her nedense- önce Ebû Abdullah er-Rûdânî (ö.1094/1683), sonrasında ise Zürkânî aksi yönde fikir beyan etmiş; eserin müellifinin Burhâneddin en-Nesefî (ö.687/1289) olduğunu savunmuşlardır. Ne var ki eserin Ömer en-Nesefî'ye aidiyetini savunan Teftâzânî'nin, Zürkânî'den yaklaşık dört asır önce yaşaması nispetinin daha doğru olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.[17]

---

ra bağlı bulunmaktadır. Geri kalan yirmi bir (gulat) fırkanın tamamı bu esaslardan sapmıştır. Ömer Nesefî, "Kitabün fi Mezahibi'l-Mutasavvıfa", çev. Süleyman Uludağ, *Diyanet İlmi Dergi*, XVIII/3, (1979), 168-173.

16 Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (ö.355/966?); dinler, mezhepler, İslâm tarihi ve felsefeye dair eseri *el-Bed' ve't-Târîh* adlı eserinde Sûfîleri müstakil bir mezhep/fırka olarak ayrı bir başlıkta ele almaktadır. Makdisî, aynı minvalde Ashab-ı Hadis'i de ayrı bir fırka olarak kaydetmiştir ki klasik mezhepler tarihi açısından son derece orijinal bir tasniftir. Makdisî'ye göre tasavvuf mezhebi; Hasaniyye, Melamiyye, Sukiyye ve Muazruriya gibi fırkalardan oluşmaktadır. Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, Kitâbu'l-Bed' bed ve't-târîh, (Kahire: Mektebetu's-sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 5/148. Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah (V./XI. yüzyılın ikinci yarısı), dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili en eski Farsça eser olan *Beyânu'l-Edyân*'da yaptığı mezhep tasnifinde Sûfîleri (Tasavvufu), 8 ana mezhepten biri olarak listelemiş, sonrada alt fırkalarını sıralamıştır. 1. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat (Sünnîlik) 2. Mu'tezile 3. Şîa 4. Hariciler 5. Kaderiyye 6. Müşebbihe ve Kerramiyye 7. Tasavvuf 8. Mürcie. Bkz. Ebu'l-Meâlî, *Kitâbu Beyâni'l-Edyân*, Arapçaya çeviri: Yahyâ el-Haşşâb (Kahire: Mecelletu Külliyyeti'l-âdâb, 1957/1960), 12, 32, 34

17 Zürkânî, *Şerhu'l-allame ez-Zürkânî ala'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, 7/392-393; İbrahim Bayram, "Aḳā'idü'n-Nesefî Ömer en-Nesefî'ye mi Burhâneddin en-Nesefî'ye mi Aittir?" Umde Dini Tetkikler Dergisi, 7/2 (2024), 86, 88, 98.

Kaynakça

'Abd ('Ad), Abdullah Muallim, *el-Budur'z-zahretu fi Tabakatu'l-Eşa'ireti*, (عبدالله معلم عبد (عد): البدور الزاهرة في طبقات الأشاعرة), 1. bsk., 1429.

Akman, Mustafa, "İtikadî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, (2022), 334-373.

Akman, Mustafa, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 169-204.

Akman, Mustafa. "Bekir Topaloğlu'nun Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri". *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi* I/8, (2025), 36-49.

Başoğlu, Tuncay, "Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkī", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul 2013), 44/580.

Bayram, İbrahim, "Aḳāʿidü'n-Nesefî Ömer en-Nesefî'ye mi Burhâneddin en-Nesefî'ye mi Aittir?" *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 7/2 (2024), 83-108.

Ceyhan, Nejla, "Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarında Nübüvvet Mührü", ATEBE Dergisi, 6 (2021), 53-77.

Çoban, Ali, "Mihnet Dönemi Sûfîliğinde Savunma Amaçlı Akâid Yazıcılığı: XVII. Yüzyıl Osmanlı'sında İki Sûfî İki Eser", *Tasavvuf Dergisi*, 36, (2015), 1-30.

Ebû'l-Ferec İbnu'n-Nedim (ö.385/995), *el-Fihrist*, Mısır: Mektebetu't-ticariyye'l-kubra (Matbaatu'r-rahmaniyye), 1348/1930.

Ebu'l-Meâlî, Muhammed b. Ubeydullah, *Kitâbu Beyâni'l-Edyân*, Arapçaya çeviri: Yahyâ el-Haşşâb (Kahire: Mecelletu Külliyyeti'l-âdâb, 1957/1960.

Karadaş, Cağfer, "Sûfî İtikadınının Dönemleri", *Marife Dergisi*, 1/2, (2001), 59-71.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Muʿcemu'l-müʾellifîn: Terâcimü muṣannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye*, 1. Bsk., Beyrut: Müessesetu'r-risale 1414/1993.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr, *Fihrisu'l-fehâris ve'l-eṯbât ve muʿcemu'l-meʿâcim ve'l-meşîḫât ve'l-müselselât*, nşr. İhsan Abbas, 2. Bsk., Beyrut: Daru'l-ğarbi'1-İslami, 1402/1982.

Mahlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî ṭabaḳāti'l-Mâlikiyye*, talik: Abdulmecid Hayali, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2003.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbu'l-Bed' bed ve't-târîh*, Kahire: Mektebetu's-sekâfeti'd-Diniyye, ts.

Murâdî, M. Halîl, *Silku'd-dürer fî aʿyâni'l-ḳarni'ṯ-ṯânî ʿaşer*, (Kahire: Daru'l-kitabi'l-İslamî, ts.), 4/32-33.

Nesefî, Ömer. "Kitabün fi Mezahibi'l-Mutasavvıfa", çev. Süleyman Uludağ, *Diyanet İlmi Dergi,* XVIII/3, (1979), 168-173.

Râzî, Fahreddîn, "İtikâdâtu Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (إعتقادات فرق المسلمين والمشركين), çev. Faruk Sancar, *Din Bilimleri Dergisi*, IX/2, (2009), 235-274.

Sancar, Faruk, "İtikadatu Firaki'l-Muslimin ve'l-Müşrikin ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları Dergisi* [Kader], VII/1, (2009), 131-148.

Seksekî, Ebu'l-Fazl Abbâs b. Mansûr et-Terîynî el-Hanbelî (ö.683/1284), *el-Burhân fî maʿrifeti ʿaḳâidi ehli'l-edyân*, thk. Bessâm Alî Selâme el-Amûş, 2. bsk., Zerka/Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1417/1996.

Ziriklî, Hayreddin, *el-Aʿlâm: Ḳāmûsü terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah, 15. Bsk., Beyrut: Daru'l-ilm lil-melayin, 2002.

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'l-allame ez-*Zürkânî *ala'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, tsh. Muhammed Abdülaziz el-Halidî, Beyrut: Dârü-l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerḥu'z-Zürkânî ala'l-Muvaṭṭai'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Kahire: Daru'l-hadis, 1432/2011.